

УДК 821.161.2-31.09 Самчук
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-2-40>

Ольга ТОВТ,
orcid.org/0000-0002-9389-1695
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) olha.tovt@uzhnu.edu.ua

КОНЦЕПТ «РІДНОЇ ЗЕМЛІ» У ТРИЛОГІЇ «ВОЛИНЬ» УЛАСА САМЧУКА

У статті досліджено концепт «рідної землі», що є панівним у трилогії «Волинь» Уласа Самчука, надто ж у тих її сторінках, котрі розкривають воєнне лихоліття часів Першої світової війни. Відтак **метою** аналізу художнього тексту є вивчення тих частин роману українського письменника, у яких увиразнено концепт «рідна земля» в умовах та обставинах воєнного часу, що відбувалися на волинських землях перших десятиліть ХХ століття, точніше – від 1914 до 1916 років. Звідси логічно випливають **методи** дослідження: конкретно-історичний, герменевтичний, біографічний та філологічний. У такому науковому спрямуванні цілком мотивованими є **результати** вивчення задекларованої літературознавчої проблеми: на основі проведеного аналізу частин трилогії «Волинь» Уласа Самчука доведено, що основоположним для них є концепт «рідної землі», який звично починається з дому, згодом розпросторується на людину та її родину. Він разом із менш вираженими концептами «пам'яті», «дороги», «віри» та ін. у художньому мисленні письменника створює переконливу картину воєнного лихоліття. Улас Самчук ідейно-естетично та образно вирішує чи не найбільш виразно екзистенційну проблему, породжену в тому числі Першою світовою війною, – життя і смерті, що є доволі складною як у внутрішній, так і в зовнішній структурах роману-трилогії. Важливо при цьому й те, що прозаїк відповідно до цього вибудовує систему образів, а також згідно з цим концептом структурує адекватні частини – як сюжетно, так і композиційно. Український письменник показав живу душу українця на нелегких дорогах історичного часу, позначеного як суспільними, так і воєнно-революційними катаклізмами, шляху, на якому змінювалися та народжувалися нові моральні та національно-духовні орієнтири нашого народу. У постановці такої проблеми та її вирішенні закладена **новизна** статті, що своєю чергою позначається на її **практичних результатах**: вони можуть бути використані в дослідженнях про творчість Уласа Самчука, українських письменників, що розробляли проблему художнього відображення Першої світової війни в нашому національному письменстві.

Ключові слова: концепт «рідна земля», Улас Самчук, роман «Волинь», Перша світова війна, антимілітарна українська проза.

Olha TOVT,
orcid.org/0000-0002-9389-1695
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Ukrainian Literature Department
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) olha.tovt@uzhnu.edu.ua

THE CONCEPT OF “NATIVE LAND” IN THE TRILOGY “VOLYN” BY ULAS SAMCHUK

The article explores the concept of “native land”, which is dominant in the trilogy “Volyn” by Ulas Samchuk, especially in those pages that reveal the wartime hardships of the First World War. Therefore, **the purpose** of the analysis of the literary text is to study those parts of the novel by the Ukrainian writer, in which the concept of “native land” is expressed in the conditions and circumstances of wartime, which took place in the Volyn lands of the first decades of the twentieth century, more precisely – from 1914 to 1916. From this, the following research **methods** logically follow: concrete-historical, hermeneutic, biographical and philological. In this scientific direction, **the results** of the study of the declared literary problem are quite motivated: on the basis of the analysis of parts of the trilogy “Volyn” by Ulas Samchuk, it is proven that the fundamental concept for them is the concept of “native land”, which usually begins with the home, later extends to a person and his family. Together with the less pronounced concepts of “memory”, “road”, “faith”, etc. in the writer's artistic thinking, it creates a convincing picture of wartime hardship. Ulas Samchuk ideologically, aesthetically and figuratively solves perhaps the most expressively existential problem, generated, among other things, by the First World War – life and death, which is quite complex both in the internal and external structures of the novel-trilogy. It is also important that the prose writer builds a system of images in accordance with this, and also structures adequate parts according to this concept – both plot-wise and compositionally. The Ukrainian writer showed the living soul of a Ukrainian on the difficult roads of historical time, marked by both social and military-revolutionary cataclysms,

the path on which new moral and national-spiritual orientations of our people changed and were born. The novelty of the article is inherent in the formulation of such a problem and its solution, which in turn affects its practical results: they can be used in studies of the work of Ulas Samchuk, Ukrainian writers who developed the problem of the artistic reflection of the First World War in our national literature.

Key words: concept of "native land", Ulas Samchuk, novel "Volyn", First World War, anti-military Ukrainian prose.

Постановка проблеми. Улас Самчук – визначний письменник, талановитий публіцист та критик. Митець є видатним представником української літератури, спадщина якого закарбувалася в скарбниці вітчизняного та зарубіжного письменства. Творчість Уласа Самчука постає як художня енциклопедія українського буття ХХ століття, у якій автор майстерно відобразив духовну стійкість народу в часи історичних випробувань. Митець так окреслив своє покликання: «Я ставив, і зараз ставлю, собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю. (...) Мені хотілося б в художньому вислові передати головні етапи, нашої, багатой на драматичні моменти, доби» (Самчук 1946: 5).

Найвідомішим твором письменника є трилогія «Волинь», яка «визначила місце Уласа Самчука в українській літературі, саме те місце, про яке він мріяв: місце літописця українського життя. Його талант прозаїка характеризується вмінням розповісти про правдиве реальне життя з перспективи письменника широкого світогляду, з умінням збагнути дійсність ширше і глибше, безпосередніше, з тією силою осмисленого переживання, що часто вибухає криком поривань, розпачу й перестороги – і виводити звичайною розповідною мовою живі образи, виявляти в писаних рядках правдиве життя дійсних людей...» (Тарнавський 1999: 342).

Аналіз досліджень і публікацій. На майстерність відображення подій Першої світової війни у трилогії «Волинь» Уласа Самчука звертають увагу літературознавці А. Власенко-Бойцун, Г. Костюк, С. Лишкевич, Г. Немченко, С. Пінчук, В. Рожко, І. Руснак, О. Тарнавський та ін.

Мета статті полягає в осмисленні концепту «рідна земля» у трилогії «Волинь» Уласа Самчука в контексті відображення воєнних подій перших десятиліть ХХ століття (1914–1916 рр.) на Волині.

Виклад основного матеріалу. Письменник з української діаспори Улас Самчук, який відомий широкому колу читачів та дослідників як майстер багатьох епічних полотен різних жанрів та стилів, що створені в Україні та за кордоном. Проте чи не найбільш знаною залишається його трилогія «Волинь», що охоплює (як роман-епос) не лише життя однієї родини Довбенків, а й майже кількадесятилітнє існування волинських земель. Відтак

зрозуміло, що у творі прозаїка відображено цілий ряд історичних подій того часу, зокрема Першу світову війну, її вплив на долю волинян та їхнього краю. З тих частин роману, що оповідають про це, Улас Самчук переконливо доводить, що війна сама собою не стала несподіванкою для мешканців Волині. Адже ще за два-три роки до фатального літа 1914-го герої трилогії неодноразово говорили між собою про цілком реальну її можливість. Схожі розмови можна було почути як у колі сільської громади, так і в сім'ї, зосібна в родині Матвія Довбенка. Примітно, що причину майбутньої війни люди здебільшого виводять зі свого селянського світогляду: «бо руський цар не хоче дати німецькому хліба». Як громадяни російської імперії, перемогу в цій війні вони пророкують, звісно, її армії. Саме в другій частині трилогії Уласа Самчука «Війна і революція» такі розмови серед волинських селян набувають тривожного забарвлення, передчуття чогось незворотного і жахливого. Не випадково головний герой роману-епосеї Матвій Довбенко оповідає своїм односельцям пророчі сни, у яких він бачить на виході «два стовпи червоні, огняні», як «з-під того гад великий виповзає і де лише він проходить – усе чисто дотла зникає».

Письменник не зображує безпосередніх бойових дій у селі Тилявці, де живуть герої твору, а лише враження та відчуття їх від наближення фронту, від повідомлень про участь у бойових зіткненнях тилявців, які так чи інакше змушені були реагувати на це близьке до них «світове побоїще». Прозаїк відповідно до цього і структурує цю частину свого роману. Спочатку (після перших далеких від села боїв) спостерігаються окреслені оптимістично-патріотичні настрої мешканців цього волинського краю, що пов'язані з певними успіхами російської армії у перший рік війни. Однак згодом ці відчуття суттєво змінюються після поразок «православного російського війська» навесні та влітку 1916 року. У Тилявку і в довколишні села приходять розчарування та зневіра в «міцності росіянина-імперця». Селяни перестають вірити «брехливій російській агітації і пропаганді» і вже надто скептично сприймають розповсюджені ними легенди про безстрашні подвиги «донського козака Кузьми Крючкова».

Автор твору вдало використовує часопростір другої частини трилогії «Війна і революція». Міс-

цезнаходження Тилявки, залишаючись незмінним для його односельців, спричинилося до того, що через нього часто проходять як військові ешелони, здебільшого російських військ, так і групи біженців із близьких та віддалених українських переселенців, передовсім із Галичини. Це порушувало звичний уклад життя тиливців, відносно спокійний плін їхніх буднів. А нерідко завдавало і певної незручності або ж шкоди. Надто ж з боку російських імперських військ: реквізит майна, збіжжя, худоби, загроза в будь-який момент бути вигнаним із власної оселі, що безумовно підривало господарську діяльність селян. І найстрашніше, що переживали мешканці цього волинського краю, бути насильницьки мобілізованими до лав російської армії.

Улас Самчук усебічно зображує, як війна стала для головного героя роману Володьки Довбенка не лише втіленням жакітливого розорення, хаосу буття, а й поштовхом до роздумів про те, яке місце в цьому воєнному лихолітті посідають чи мають посідати його родина, його односельці. Урешті, яка роль у цій воєнній веремії відводиться кожному з них. Перед очима Володьки, як і перед усіма його селянами, проходять солдати російської армії з кіннотою і артилерійськими обозами, солдати німецької армії з лискучими шоломами, як крокують із зухвалим виразом обличчя австрійські вояки та польські жовніри. І кожен із чужинців відстоював свої права на споконвічні для Володьки та його односельців рідні землі Волині, усіляко бажав оволодіти ними надто ж у загарбницькій воєнній бійні світової війни. Тож саме відчуття приналежності до вітцівської землі надавало юнакові сили захищати рідну Волинь від будь-яких зайд. І все ж найбільш загадковими для цього, як і для більшості персонажів трилогії, стали появи біженців-галичан, що втікали від лихоліття фронтових буднів із західних країв: хто вони, чому розмовляють українською, котра подібна до волинської говірки, чому визнають себе українцями, як і Володька та мешканці Тилявки, хоча вони «з того боку кордону»? Такі відчуття раз по раз зринають у зустрічах волинських та галицьких селян. Навіть більше, Володько запримітив, що саме біженці з Галичини передусім зберігають віру в єдність українських земель, незважаючи на жакливу веремію війни. Навіть у такі тривожні і страшні часи вони пройняті вірою в єдність та свободу всіх земель українських.

Завдяки таким спілкуванням волинян-тилявців з «австрійцями-галичанами» Володько, як і його односельці-тилявці, поволі починають усвідомлювати себе не лише поліщуками-волинянами, яким,

здавалося б, було байдуже до всього, що діється поза їхнім краєм, а українцями. Примітними є картини розмови малого Володька із дівчинкою-галичанкою, коли вони оповідають одне одному про своє навчання в школі. Хлопець зрадив, що може похизуватися перед незнайомкою знаннями «руського язика», підручниками, за якими навчаються – «Сеятель», віршами, що їх подають на уроках: «Дедушка Федот», «Пісмецо от унука получил Федот», «Стрекоза і муравей» Крилова, «Люблю тебя, Петра творенье» Пушкіна... і яке ж його охопило розчарування, коли дівчина відповіла, що не знає всього цього, бо це вивчається в росії – «чужому великому государству», а в українських школах Галичини – «мова вкраїнська, себто руська». Тому й вивчається там «Мова рідня, слово рідне...» поета-буковинця Воробкевича. На що Володько відповів: «– Зовсім неправда. Я таких поетів і не чув... Це не рускі поети. Рускі це: Пушкін, Лермонтов, Кольцов, Нікітін». «– Ой, ні... – пробувала сперечатись дівчина... – То, може, російські... Я не знаю... Може, то московські... А звідки я знаю... Я в Росії не вчилася... Я знаю наші, руські, або українські...» (Самчук 1935: 42).

Дослідники роману-трилогії «Волинь» Уласа Самчука небезпідставно вважають, що зображені в такий спосіб картини воєнного лихоліття часів Першої світової дають можливість Уласові Самчуку показати не тільки психологію людини, охопленої війною, а й її відчуття та приналежність до всього рідного, свого. Воно, це відчуття, особливо увиразнюється в душі кожного тиливчанина під час воєнних страждань світової війни. Для селян Тилявки – це примусовий набір до війська, прощання з рідними, муштра, фронт... І загибелі односельців. Здавалося, що весь світ збожеволів у військовому хаосі, у збройній веремії, у нещадних бойовиськах на полі борні між імперіями – російською та Австро-Угорською. Що він, цей світ, надзусиллями мобілізувався задля нового кривавого місива війни, виповнюючи по вінця чашу людських страждань, болю, надії і сподівань. Навіть о.Клавдій у своїй проповіді на церковному амвоні, застерігаючи своїх прихожан від нового нашестя солдатів-супротивників, закликає до опору «австріякам та германцям». Зрозуміло, зберігаючи палку віру в «руську землю та її правителів». Тільки що це дасть тиливцям?! Таке ж біженство, як і галичанам «з тамтого боку», адже фронт змінював ситуацію на кривих землях, знецінюючи саме людське життя, право на вільне існування на своїй землі.

Війна посіяла в душах Матвія Довбенка, його сина Володька, багатьох тиливчан не лише страх

стати біженцями, а й навечно втратити коріння рідної землі і спадок вітцівщини. З боєм та відчаєм передає свій внутрішній психологічний стан Матвій Довбенко: «Йди, господарю, витягай воза, клади на нього своє господарство, чіпляй за люшню твою худобу і їдь. Їдь, куди хоч. Світ без кінця. Матвій ступає в поле. Йде стернею між півкопами. Став і глянув на захід. О, ні! Коли ти хоч вже конче, щоб я покинув цей шматок землі, то зроби так, щоб провалився він і на його місці постало море. Хай хвилі гуляють тут, ніж ворожий чобіт, що топтатиме цю скибу, де кожна грудка напоєна моєю кров'ю. Півсотня кроків стелиться поза мною, і я згадую кожний день. [...] Я не видавав його ні від кого з рук. Я заплатив! Так, – кров'ю, шматками власної плоті, ріками поту! Як хто сміє загарбати мені це?!» (Самчук 1935: 20).

У таких текстових описах відтворено Уласом Самчуком один із головних концептів його трилогії «Волинь» – концепт «рідної землі». Як справедливо зауважують дослідники творчості письменника, «проблеми волинського села, породжені Першою світовою війною, ніколи не були розв'язані, бо кожна війна є лише початком їх, а не кінцем» (Рожко 1994: 61). Тому-то й логічним є авторське зображення наслідків не тільки Першої, а й Другої світових воєн як у «Волині», так і в інших прозових полотнах письменника (творах «Марія», «Чого не гоїть вогонь», «Ост», «Сонце з Заходу» та ін.). Загалом видається, що названий концепт впливає із панівного, наскрізного в усій творчості прозаїка концепту національної самоідентичності героїв його романів та повістей, його пристрасної публіцистики. Адже, як зазначає один із дослідників трилогії «Волинь», саме в цьому романі чи не найпомітніше виявляється не лише доля мешканців села Тилявка в часи довоєнні, воєнні та післявоєнні, а й на прикладі життя основних персонажів, зокрема кількох поколінь родини Довбенків, оприявнюється становлення національної та людської особистості (передовсім Володька) на тлі історичної панорами буття українців, що несе в собі цілковито самодостатнє значення (Пінчук 1993: 328). Якщо підсумувати, то у своїй трилогії український письменник ідейно-естетично та образно вирішує чи не найбільш виразно екзистенційну проблему, породжену в тому числі Першою світовою війною, – життя і смерті, що є доволі складною як у внутрішній, так і в зовнішній структурах роману-трилогії. Зрозуміла річ, що дослідники ще від появи твору звертали увагу на це. Так, С. Лишкевич зазначав, що «Волинь» нагадує «будівлі готики, так продумані,

що тверді основи землі давали змогу вп'ястися вежами в небо» (Лишкевич 1934: 410). А інша дослідниця А. Власенко-Бойцун порівнювала її з величавою будівлею козацького бароко, у якій воедино сплелися соціальні й національні шукання, що творять перший поверх, психологічні аналізи, що відводяться другому поверху, а також сюжетні ряди, що стають підмурівком третього поверху. А міцно, фундаментально стоїть усе це на біологічній силі враїнського народу, на який врешті Улас Самчук вибудовує всі інші проблеми.

Дослідники (як еміграційні – Г. Костюк, В. Державин, так і материкові – Я. Поліщук, І. Руснак), торкаючись питання відображення у «Волині» подій Першої світової війни, звертали увагу на те, як майстерно письменник зображував це. Адже у творі немає власне картин бою, безпосередніх батальних сцен на волинських землях. Натомість війна у «Волині» показана через систему спогадів і вражень про неї. Скажімо, бій за Перемишль автор показує через призму почуттів своїх героїв (Володько, о.Клавдій, Матвій Довбенко та його дружина Настя, їхні діти); наслідки воєнного лихоліття для всіх українців також спроектовано на чуття і відчуття, на розуміння всіма персонажами «Волині» («Володько знає ж добре, що в Австрії наші люди є, але що вони і воювали за неї, і вмирали, цьому ніяк не хочеться вірити»). Зображуючи це, автор твору підкреслює усю трагічність української нації в жахливому хаосі війни коли брат на брата йшов, захищаючи обидві неприйнятні ними імперії – російську та Австро-Угорську.

Висновки. Отже, концепт «рідної землі» проступає в художній тканині роману-трилогії «Волинь» у всіх без винятку складниках і є природним для всіх його персонажів, надто ж головних. Зберігаючи в собі біографічні риси його автора, він, такий концепт, звично починається з дому, точніше з хутора та сіл Тилявки і Дермані, згодом розпросторюється на людину та її родину, відтак – народу, нації і всієї України. У цьому С. Пінчук убачає певну загальну закономірність літератури: «...найзначущіші твори постають на матеріалі окремих, вузьких регіонів, на фактах біографії самих творців чи добре знаного їм найближчого оточення. Треба мати таку духовну силу, щоб надати локальному життєвому досвіду загальнонаціональної і навіть вселюдської значущості» (Пінчук 1993: 332). «Волинь» справді монументальне полотно, у якому видатний український прозаїк показав живу душу українця на нелегких дорогах історичного часу, позначеного як суспільними, так і воєнно-революційними катаклізмами, шляху, на якому змінювалися та народжувалися нові моральні та національно-духовні орієнтири нашого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власенко-Бойцун А. Улас Самчук – літописець. *Доповіді ювілейного наукового конгресу для відзначення століття НТШ*. Нью-Йорк [та ін.], 1976. С. 55–64.
2. Костюк Г. Образотворець «времени лютого». *Свобода (Нью-Йорк)*. 1975. №52–58. 18–26 березня. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kostiuk_Hryhorii/Obrazotvoretz_vremeni_liutoho_Do_70-richchia_zhyttia_i_50-richchia_literaturnoi_diialnosti_Ulasy_Sam.pdf.
3. Лишкевич С. Небуденна повість. *Дзвони*. 1934. Ч. 8/9. С. 408–411.
4. Немченко Г. «Волинь» та «Марія» Уласа Самчука як зразки романного епосу. *Сучасний погляд на літературу : наук. зб.* Київ, 2004. Вип. 9. С. 102–120.
5. Пінчук С. Улас Самчук і його роман-епос «Волинь». *Самчук У. «Волинь»*. Київ, 1993. Т. 2. С. 325–333.
6. Рожко В. Проблеми волинського села в роки Першої світової війни у романі Уласа Самчука «Волинь». *Документально-художня проза про Першу світову війну: матеріали і тези доп. та повідомл. міжнар. наук.-теорет. конф. 23–26 жовт. 1994 р. : присвяч. 80-річчю Першої світової війни*. Луцьк, 1994. С. 59–61.
7. Руснак І. Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01. Кіровоград, 2007. 420 с.
8. Самчук У. Волинь : роман-хроніка у 3-ох частинах. Частина II : Війна і революція. Львів, 1935. 271 с.
9. Самчук У. Юність Василя Шеремети. Мюнхен : Прометей, 1946. 156 с.
10. Тарнавський О. Улас Самчук – прозаїк. *Тарнавський О. Відоме й позавідоме*. Київ, 1999. С. 336–350.

REFERENCES

1. Vlasenko-Boitsun, A. (1976). Ulas Samchuk – litopysets [Ulas Samchuk as a chronicler]. *Dopovidi yuvileinoho naukovoho konhresu dlia vidznachennia storichchia NTSh*. Niu-York [ta in.]. S. 55–64. [in Ukrainian].
2. Kostiuk, H. (1975). Obrazotvorets «vremeny liutoho» [Artist of the "February Time"]. *Svoboda (Niu-York)*. № 52–58. 18–26 bereznia. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kostiuk_Hryhorii/Obrazotvoretz_vremeni_liutoho_Do_70-richchia_zhyttia_i_50-richchia_literaturnoi_diialnosti_Ulasy_Sam.pdf. [in Ukrainian].
3. Lyshkevych, S. (1934). Nebudenna povist [An unusual story]. *Dzvony*. Ch. 8/9. S. 408–411. [in Ukrainian].
4. Nemchenko, H. (2004). «Volyn» ta «Mariia» Ulasy Samchuka yak zrazky romannoho eposu ["Volyn" and "Maria" by Ulas Samchuk as examples of a novel epic]. *Suchasnyi pohliad na literaturu : nauk. zb.* Kyiv. Vyp. 9. S. 102–120. [in Ukrainian].
5. Pinchuk, S. (1993). Ulas Samchuk i yoho roman-epopeia «Volyn» [Ulas Samchuk and his epic novel "Volyn"]. *Samchuk U. «Volyn»*. Kyiv. T. 2. S. 325–333. [in Ukrainian].
6. Rozhko, V. (1994). Problemy volynskoho sela v roky Pershoi svitovoi viiny u romani Ulasy Samchuka «Volyn» [Problems of the Volyn village during the First World War in Ulas Samchuk's novel "Volyn"]. *Dokumentalno-khudozhnia proza pro Pershu svitovu viinu: materialy i tezy dop. ta povidoml. mizhnar. nauk.-teoret. konf. 23–26 zhovt. 1994 r. : prysviach. 80-richchiu Pershoi svitovoi viiny*. Lutsk. S. 59–61. [in Ukrainian].
7. Rusnak, I. (2007). Khudozhnia modyfikatsiia natsionalnoi istoriosofii v prozi Ulasy Samchuka : dys. ... d-ra filol. nauk : 10.01.01 [Artistic modification of national historiosophy in the prose of Ulas Samchuk : dissertation ... of Dr. Philology]. Kirovohrad. 420 s. [in Ukrainian].
8. Samchuk, U. (1935). Volyn ["Volyn"] : roman-khronika u 3-okh chastynakh. Chastyna II : Viina i revoliutsiia. Lviv. 271 s. [in Ukrainian].
9. Samchuk, U. Yunist Vasyliya Sheremety [The youth of Vasyl Sheremety]. Miunkhen : Prometei, 1946. 156 s. [in Ukrainian].
10. Tarnavskiy, O. (1999). Ulas Samchuk – prozaik. *Tarnavskiy O. Vidome y pozavidome*. Kyiv. S. 336–350. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 19.12.2025